

Jana Wohlmuth Markupová

IVAN M. HAVEL

Od Puzuka k Sakatekovi
(1938–1989)

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM



Ivan M. Havel

Od Puzuka k Sakatekovi
(1938–1989)

Jana Wohlmuth Markupová

Recenzovali: prof. Mgr. Martin C. Putna, Dr.
PhDr. Jiří Suk, Ph.D., DrSc.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2017

Redakce Petra Bílková
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba Nakladatelství Karolinum
První vydání

Tato publikace byla vydaná ve spolupráci s Knihovnou Václava Havla
(www.vaclavhavel-library.org).



Na obálce je užita fotografie Ivana M. Havla a na frontispisu jeho kresba
(Archiv Ivana M. Havla / Knihovna Václava Havla)

© Univerzita Karlova, 2017

Text © Jana Wohlmuth Markupová, 2017

Photography © Archiv Ivana M. Havla / Knihovna Václava Havla, 2017

ISBN 978-80-246-3616-0

ISBN 978-80-246-3630-6 (pdf)



Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz



Prarodičům

OBSAH

Poděkování	11
Předmluva	13
Havlovské preludium	18
„Duch rodiny“	23
Na rozhraní republik	30
Třetirepubliková léta na Havlově	33
Po Únoru	37
Dospívání v padesátých letech	44
Ve Skautu	46
Problémy se studiem	47
Samostudium	50
Na vojně	51
Vstup do širší společnosti za doprovodu bratra	53
Arsemid	58
Ptydepe	60
Léta šedesátá, léta studentská	63
Na ČVUT	64
Věci rodinné a osobní v ovzduší pražského jara	66
Berkeley	69
Léta sedmdesátá, léta vědecká	78
Semináře	81
První zkušenost s StB: kauza Matematik	84
Po Chartě 77	87
Svazek a. č. 844731 MV, krycí jméno Sáva	89
Po úmrtí profesora Patočky	96

Problémy v zaměstnání	97
Postchartovní intermezzo	101
Od vědy k filozofii (vědy)	101
Salón a Edice Expedice Dani Horákové	103
Nové cesty myšlení	107
Pondělky	110
Edice Expedice	114
Úvaha o neoficiální kultuře	117
Klíčový rok 1979	119
Mezi ÚTIA a Metou	126
Robotika, kniha plná paradoxů	128
Změněná pracovní schopnost	130
V Metě	131
Kauza Karavan	131
Seznámení se Zdeňkem Neubauerem	134
Dopisy od Ivana	136
Ne(snadno)dostupný svět filozofie	141
Výlety fyzické i metafyzické	144
Filozofická fikce aneb fi-fi	144
Kampademie	146
Svatojánský výlet	149
Dialogy Sidonia a Sakateky	151
K povězeňským hrám Václava Havla	153
Osmdesátá léta z jiného úhlu pohledu	162
Proměny partnerské i pracovní	162
Trvající nátlak StB	165
Světlá stránka let osmdesátých: Hrobka a další	168
Spolupráce s bratrem	171
Sametová revoluce	175
V Občanském fóru	177
Závěrem	181
Summary	185
Ediční poznámka	189
Literatura	190
Příloha	199

Vlastně na tom není nic divného – celý náš život,
vše, co každý z nás prožil, prožívá a prožije,
i vše, co s tím souviselo, souvisí a bude souviset,
je neopakovatelné, nepřenositelné, unikátní –
a unikavé.

Ivan M. Havel

PODĚKOVÁNÍ

Při zběžném pohledu na poznámky pod čarou je jasné, že děkovat v první řadě Ivanu M. Havlovi, protože bez něj by tato práce v *této* podobě nemohla nikdy vzniknout, by bylo – minimálně ze šedesáti procent! – redundantní. Na druhou stranu, v rámci pytepovského zachování jednoznačnosti sdělení: mnohokrát děkuji především Ivanu M. Havlovi za veškerý čas, důvěru a ochotu, které mi věnoval, a za trpělivost, kterou se mnou v posledních šesti letech měl.

Děkuji také Markétě Goetz-Stankiewiczové, Daně Horákové, Andreji Krobovi, Zdeňku Neubauerovi (†), Martinu Paloušovi a Radimu Paloušovi (†) za ochotu si se mnou o Ivanu M. Havlovi – a nejen o něm – povídat. V této souvislosti děkuji také Marii Svobodové, za zpřístupnění rodinné korespondence náleží můj velký dík též Květě Dienstbierové.

Za laskavé poskytnutí vlastních rozhovorů děkuji Gabriele Romanové a Kristýně Shonové, za cenné rady k samotnému textu pak Petře Čáslavové a Jiřímu Sukovi.

Za všestrannou pomoc mockrát děkuji Martinu C. Putnovi a Miroslavu Vaňkovi, za další nápady a zkrocení textu do současné podoby děkuji především Pavlu Hájkovi a Petře Bílkové. Za pomoc s výběrem fotografií patří mé velké díky zejména Ericě Zlamalové.

Závěrem děkuji Petru Wohlmuthovi a všem svým nejbližším.

PŘEDMLUVA

Rodina Havlova se na první pohled zdá být dostatečně známá. Život Václava Havla byl několikrát zpracován knižně, stejně tak životní příběhy obou jeho manželek. Starší rodinnou historii zachytil v knize *Mé vzpomínky* Václav M. Havel, Miloši Havlovi se velice podrobně věnovala Krystyna Wanatowiczová ve své knize *Miloš Havel – český filmový magnát*. Nápad psát práci o někom z rodiny Havlových se tedy setkával s překvapením a (nevyslovenou) otázkou, není-li již trochu „přehavlováno“. Z výše řečeného je ale zřejmé, že život jiného člena této rodiny zatím soustavněji popsán nebyl,¹ a proto jsem se na podzim roku 2011 rozhodla zpracovat biografii Ivana M. Havla.

Od počátku mi však šlo o nahlédnutí Ivana M. Havla *nejen* jako bratra, švagra, vnuka, syna či synovce, ale především jakožto svébytnou osobnost, která šla svou vlastní cestou. Na této cestě se někdy setkala s tím, co jí bylo předpřipraveno vlastní rodinou, jindy zase objevovala dosud nepoznané a utvářela věci nové.

Ve své práci se snažím navázat na tradici personalismu, v českém prostředí zastoupeného v různých oblastech například Františkem X. Šaldou, Václavem Černým či Martinem C. Putnou, a zachytit život Ivana M. Havla *nějak jinak* než pouze výčtem biografických dat. Jednotlivé události v jeho životě samy o sobě mohou být jistě poutavé, ale nepoznáme z nich to, co je spojuje, a tím je osobnost jednoho konkrétního člověka.

Každý autor biografie však nutně stojí před problémem, co do knihy zahrnout a co nikoli, co je podstatné a co marginální, nemluvě o situaci, kdy se vnější podmínky měnily tak rychle a zásadně jako ve

1 Výjimkou budiž knižní rozhovor s Ivanem M. Havlem, který vyšel v roce 2017 (viz Lukeš, Jan: *Právě proto, že jsem*. Knihovna Václava Havla, 2017).

20. století ve střední a východní Evropě. Zatímco prvních 51 let života Ivana M. Havla proběhlo sice v rámci několika politických režimů, ale v zásadě v obdobných podmínkách, to jest v občanské nsvobodě (nemluvě o období protektorátu) či velmi křehké svobodě, život po roce 1989 je toho opakem. Obě období přitom mají specifické problémy, jakož i mnohé, co je spojuje. Tato kniha se však ze snahy o určitou ucelenost zabývá pouze obdobím do roku 1989, které můžeme s trochou nadsázky nazvat jakýmsi prvním dějstvím.

Při rekonstrukci děje, postav i kulis – tedy během výzkumu – se hrály klíčovou roli dva druhy pramenů, a sice písemné (především literární texty a archivní dokumenty StB) a prameny vzniklé metodou orální historie.² Na svůj výzkum jsem přitom nazírala (spíše) konstruktivistickým paradigmatem, jak jej definuje Miloš Havelka, jsouc si vědoma toho, že mé závěry a interpretace se mi nezjevují jaksi *objektivně* a *samy od sebe*,³ nýbrž že je jako historička *konstruuji* a do jisté míry předmět svého výzkumu *vytvářím*.⁴ Jak mě správně upozornil filozof a přítel Ivana M. Havla Zdeněk Neubauer, sami aktéři si vůbec nemuseli být vědomi toho, že jedno a druhé spolu může nějak souviset, jednali nevědomě, podvědomě, a kladu-li já tyto dvě věci do souvislostí, pak je sama de facto tvořím.

Z personalistického zaměření této práce ovšem plynou dvě omezení: odborné a „soukromé“. Jsem si vědoma toho, že bude-li kniha číst odborník na minimálně jednu z disciplín, jimiž se Ivan M. Havel ve svém životě zabýval či zabývá, bude zřejmě postrádat poučenější vhled. Mně však nešlo ani tak o samotný obsah vědecké práce Ivana M. Havla, ostatně ta je vědecké komunitě dobře dostupná, jako spíše o vztah toho, co dělal, a o vztah k němu samému. Nesnažím se tedy například analyzovat filozofické dialogy a výlety se Zdeňkem Neubauerem z pohledu, jak autoři pracují s tím či oním pojmem a zda napsal toto již někdo dříve. Ptám se především po tom, proč to dělali a co to pro ně znamenalo.

Druhé omezení se týká Havlova soukromí. V práci se snažím na Ivana M. Havla zaměřovat především jako na intelektuála a vědce

2 Podrobně je teorie a metodologie výzkumu zpracována v původní diplomové práci: Markupová, Jana: „*Co je to já? Ivan Havel? To je jméno, to nejsem já.*“ *Biografie Ivana M. Havla*.

3 Havelka, Miloš: Co může znamenat „filozofie“ v tzv. „filozofii dějin“, s. 196.

4 Horský, Jan (ed.): *Kulturní a sociální skutečnost v dějzpytném myšlení: příspěvky k dějinám českého dějepisectví doby Gollovy školy*, s. 5.

a jako na osobu veřejnou. Otázky soukromé jsou tak zde přítomny pouze v případech, kdy to považují za nezbytné, protože mohou mít (byť) nepřímý vliv na to intelektuální či veřejné.

Stejným principem jsou zde popsány i problémy, které svým nátlakem Ivanu M. Havlovi způsobovala StB. Domnívám se totiž, že o intelektuálních aktivitách nelze mluvit bez přihlídnutí k vnějším podmínkám, za kterých se odehrávaly. A jsou-li tyto podmínky natolik invazivní, jako StB, potažmo komunistický režim, bezpochyby byla, nelze je přehlížet tím spíš, že o krocích StB vůči Ivanu M. Havlovi dosud nebylo uceleně pojednáno.

Jestliže jsem na začátku řekla, že tato knížka začala vznikat na podzim roku 2011, musím se zde ještě na chvíli zastavit, respektive výjimečně otočit role a uvést svou vlastní vzpomínku na první setkání s Ivanem M. Havlem.

Náš první rozhovor byl totiž naplánován na pondělí 19. prosince 2011 dopoledne. V neděli 18. prosince kolem poledního oblékla svět zpráva o úmrtí jeho bratra Václava. Kromě osobní reakce na tuto zprávu bylo třeba reagovat též z pozice výzkumnice, tedy *nějak* se postavit k nové situaci. Textovou zprávou jsem Ivanu M. Havlovi kondolovala a ujistila ho, že samozřejmě považují naši zítřejší schůzku za přesunutou na neurčito s tím, ať se sám ozve, až bude mít čas a chuť ji uskutečnit. Tímto jsem považovala svou badatelskou úlohu pro tento den za splněnou a vydala jsem se spolu s dalšími na Václavské náměstí veřejně projevit soustrast. Jako jedno z prvních se konalo *čtení z Havla*, jemuž má tehdejší zásoba havlovské literatury (v rámci přípravy na první rozhovor) byla nakonec docela nápomocna.

Situace nabírala na absurditě, kterou měl ovšem dovršit sám Ivan M. Havel. Ve chvíli, kdy jsem byla na cestě domů, odpověděl na mou textovou zprávu s tím, že mám k němu domů přece jen přijít ve smlouvenou hodinu, že se alespoň domluvíme na spolupráci do budoucna. Netřeba snad uvádět, že z prvního osobního setkání s Ivanem M. Havlem i z návštěvy bytu na Rašínově nábřeží jsem byla nervózní už dříve, natož pak v takové situaci. V tu chvíli člověk začne řešit nejrůznější otázky: jak pozdravit, zda přát dobrý den po smrti bratra, zda znovu kondolovat; a jak se bude cítit, tvářit? (Nezapomínejme, že se vše odehrávalo v rádech hodin, kdy nebylo k dispozici ještě žádné veřejné vyjádření Ivana M. Havla.) Nevěděla jsem, zda tam bude ještě někdo, anebo budeme sami, zda mám být oblečena v černém, a tak dále.

V běžné situaci by bylo možné se o některých klíčových problémech poradit anebo propátrat metodologické příručky. V této chvíli jsem však neměla dostatek času, a ani učebnice očividně nepočítaly s tím, že by při „vstupu do terénu“ mohla republika truchlit po bratrovi hlavního narátora. Zaujala jsem tedy postoj „nechť se stane, co se má stát“, a vyrazila druhý den dopoledne na nábřeží.

Už samotný příchod k domu nebyl snadný – u vchodu byly položeny květiny a hořící svíčky, na okénku recepce byl vystaven portrét Václava Havla s černou stuhou a paní recepční se jen těžko bránila slzám. I přesto se mnou ale vyjela až ke dveřím bytu Havlových a zbytek nechala na mně.

Otevřel mi Ivan M. Havel, byl doma sám. Co přesně jsme si řekli, už si nevzpomínám, ale během vteřin jsme seděli v obývacím pokoji, kde se konávaly bytové semináře, oslavy i důležitá setkání, u legendárního velikého okna s výhledem na Hradčany, který vzal už mnoha lidem přede mnou dech. Mne však spíše zajímalo, jak on sám snáší celou situaci. Přijímal ji – alespoň navenek – klidně, smířeně, zřejmě to nebylo až tak nečekané...

Ujasnili jsme si některá základní specifika naší budoucí spolupráce včetně toho, jak se bude nahrávat, načež nabídl, že můžeme začít ihned, byť toho příliš nestihneme, poněvadž v 11 hodin musí odjet do televize. Ovšem na to, že bychom diktafon zapínali, jsem ani nepomyslela (být jsem ho pro všechny případy měla samozřejmě s sebou), nejen vzhledem k situaci, ale opravdu by na to ani nebyl čas, a tak jsme rozhovor odložili na další setkání.

Během týdne, který vyvrcholil koncertem *Pocta Václavu Havlovi* v Lucerně, jsme se viděli ještě několikrát. Vlastně hned v úterý v Divadle Na tahu, kde se promítalo *Pokoušení*, filmové zpracování hry Václava Havla, v němž Ivan M. Havel ztvárnil hlavní roli Foustky. I tam mu mnozí přátelé projevovali soustrast, stejně jako ve čtvrtek v Karolinu, kde se konalo smuteční setkání na půdě Univerzity Karlovy. Již tehdy však jeho bratr Ivan uvedl, když se v obecenstvu ozval tlumený smích v reakci na některou z jeho vzpomínek, že by byl jeho „bratr rád, že se při vzpomínkách smějeme, než kdybychom se plazili smutkem po zemi“.⁵ Tím jako by předznamenal blížící se program v Lucerně, který se konal po pohřbu Václava Havla a který tak lze chápat jako jistý přechod z období smutku a truchlení do období „normálního“, kdy

5 Deník autorky (viz též záznam pietního setkání v Karolinu na stránkách České televize: www.ceskatelevize.cz).

oním transformačním nástrojem byla slavnost a veselí. A tak se den před Štědrým dnem odehrálo „poslední dějství rozloučení s Václavem Havlem“.⁶ Naše další setkání a tedy i první nahrávaný rozhovor se uskutečnil až 14. února 2012.

Závěrem úvodu by navíc mělo ještě zaznít něco osobnějšiho, a sice formulace mého vlastního vztahu k tématu. Předně je třeba říci, že období, které je jádrem práce, jsem sama neprožila. Narodila jsem se rok před sametovou revolucí a okolní svět tudíž začala vnímat až v době, kdy Václav Havel byl už prezidentem. Na rozdíl od všech, v této práci zmíněných, jsem ho znala nejdříve jako politika, disidenta a až poté jako spisovatele a dramatika. Mé vnímání jeho osoby se postupem času proměňovalo a zostřovalo, stávalo a stává se kritičtější i poučenější. Celkově vzato však pro mě Václav Havel zůstal mimořádnou osobností českých i světových dějin, které si osobně velice vážím.

K Ivanu M. Havlovi jsem se – nerada přiznávám – dostala nejdříve jakožto k bratrovi Václava Havla. Postupně však – především s příchodem na Fakultu humanitních studií Univerzity Karlovy a později na akce konané Knihovnou Václava Havla – mě začalo zajímat, kdo se skrývá za zvědavým pohledem a ironickým humorem. Výsledkem mé zvědavosti je tato monografie.

6 Viz Pocta Václavu Havlovi: www.poctavh.cz.

HAVLOVSKÉ PRELUDIUM

Při probírání archivem zjišťuji, že existuje něco jako „duch rodiny“,
co se přenáší z generace na generaci,
aniž by ho však bylo možno nějak charakterizovat,
protože ty generace nemusejí být nijak srovnatelné...

— Ivan M. Havel, *Dopisy od Olgy*

Roku 1792 se pražskému měšťanovi a mlynáři Františku Havlovi narodil ve mlýně na Smíchově čp. 87, mezi dnešním Palackého a Jiráskovým mostem, Václav František Havel (1792–1848). Ten měl během svých tří, respektive dvou manželství (první manželství bylo bezdětné) celkem jedenáct dětí. Roku 1821 se mu narodil první syn Václav Julius Havel (1821–1884), který ovšem po smrti svého otce – aby mohl vyplatit dědictví nevlastní matce a osmi sestrám – musel mlýn a veškeré nemovitosti prodat. Zároveň začal pracovat na Státním nádraží.⁷ Roku 1861 se jemu a Terezii Havlové, rozené Boumové (1816–1883), narodil jediný syn Václav.

Václav Havel (1861–1921) ještě za života svých rodičů započal studium stavebního inženýrství, nicméně jelikož rodina nebyla tehdy nijak zvláště majetná, musel si vedle toho také přivydělávat. Když později matka zemřela a rok nato i otec, ocitl se ve finanční tísní a – jak vypráví V. M. Havel – z muže (jménem Kohn či Schwarz), který mu půjčil peníze na pohřeb, se stal jeho první „financier“, jenž mu pomáhal získat práci – jako například první větší zakázku, kanalizaci a dlažbu náměstí v Lomnici nad Popelkou.⁸ Takto se mu podařilo

7 Havel, Václav Maria: *Mé vzpomínky*, s. 12–13.

8 Tamtéž, s. 21.

vypracovat a stát se významným podnikatelem ve stavebnictví. Mezi jeho přátele patřili kupříkladu Alois Rašín či Karel Kramář. Krom jiného byl členem výboru Družstva Národního divadla, díky čemuž měli jeho synové Václav a Miloš od dětství úzký kontakt s divadlem.

Roku 1897 se Václavovi a Emilii Havlovým narodil syn Václav Maria, roku 1899 syn Miloš. Zhruba do roku 1901 bydlela rodina ve Zběšičkách u Milevska, kde vlastnila rozsáhlé hospodářství, které však spolu s přilehlými pozemky Václav Havel směnili za parcely v Praze. Rodina následně strávila několik let v domě postaveném Václavem Havlem v Resslerově ulici čp. 1969-II., až se v květnu 1905 přestěhovala do domu čp. 2000 na nábřeží.⁹ Na střeše tohoto domu, který patří rodině Havlových dodnes, po celou dobu stojí „model zeměkoule, jenž dosud poukazuje, i bez sošky personifikované Fortuny, na nestálou přízeň a vrtkavé kroky štěstí,“ jak napsala o mnoho let později Věra Jirousová.¹⁰

Roku 1905 se rozhodl Václav Havel pro stavbu Paláce Lucerna. Vlastní realizace započala roku 1907 a o dva roky později byl slavnostně zahájen provoz prvního úseku Lucerny.

V domácnosti Havlových tehdy pracovala kuchařka i panská, roku 1908 začala rodina jezdit na právě zbudované rodinné sídlo Havlov poblíž Tišnova na Českomoravské vrchovině. Důvodem k jeho stavbě mohlo být i to, že Václavova žena Emilie, rozená Pavelková (1869–1926), prodělala na jedné zahraniční dovolené vážný srdeční záchvat, a bylo proto lepší, aby zůstávala v klidu a nepodnikala dlouhé cesty.¹¹ Právě ona ostatně pocházela z Bystřice nad Pernštejnem, která je vzdálena asi 30 kilometrů od Havlova.

Rodinný vztah ku Praze a vlastenecká víra, že se jednou Praha stane českým velkoměstem, povzbuzovaly jej k tomu, aby v Praze vybudoval něco, čím by se mohla nejen měřit, ale i chlubit v soutěži s jinými velkoměsty.¹²

9 Tamtéž, s. 17. Toto místo neslo do roku 1940 název Palackého nábřeží, 1940–1942 Vltavské nábřeží, 1942–1945 po atentátu na říšského protektora Reinhard Heydrich Ufer, 1945–1951 Palackého nábřeží, 1951–1990 Engelsovo nábřeží a od roku 1990 Rašínovo nábřeží (Laštovka, Marek a kol.: *Pražský uličník: encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*. 2. díl, s. 142).

10 Havlová, Božena – Havel, Ivan M. (ed.): *Didasko-učím: naučné obrázky Boženy Havlové*, s. 13.

11 Tamtéž, s. 19.

12 Havel, Václav Maria: *Mé vzpomínky*, s. 37.

Do celkové třetí stavební etapy roku 1914 vstoupil jako adept na stavebního inženýra Václav Maria Havel (1897–1979), který se zapojil do plánování železobetonové konstrukce Lucerny, vůbec první stavby tohoto druhu v Praze. Mladší bratr Miloš vešel do podniku svých rodičů roku 1917, kdy se ujal řízení Bia Lucerna, a o dva roky později založil firmu na dovoz zahraničních filmů. V prosinci 1920 byla výstavba celé Lucerny dokončena otevřením Velkého sálu. Za necelých devět měsíců Václav Havel zemřel a na podzim roku 1926 zemřela i jeho žena Emilie Havlová, správy Lucerny se tak ujali bratři Havlové. Miloš mezitím v roce 1921 otevřel pod společností A-B, akciové filmové továrny, a. s., v Praze, filmové ateliéry na Vinohradech.¹³

Václav M. Havel se krom zapojení do otcova podnikání již v mladém věku účastnil spolkového studentského života, podílel se na vydávání studentského časopisu *Mladá generace*, byl funkcionářem Svazu československého studentstva a Ymky (YMCA, Young Men's Christian Association). Po vzniku Československé republiky se jakožto představitel studentů sešel s Masarykem, se kterým souzněl v apelu na ideály humanity, demokracie a mravnosti. O jeho projevu v březnu 1920 napsal:

Vrátil jsem se tehdy domů nadšen, naplněn spoustou různých představ a plánů. Byl jsem přesvědčen, že člověk, který je jistě na prvním místě povolán nám radit, bude nám jednou tím, čím nám je dnes Hus a Komenský.¹⁴

V této euforii se z veřejné angažovanosti zasadil za vznik Obrodného hnutí československého studentstva. Ideou hnutí měl být spolkový život, jehož členové by byli vázání slibem žít a jednat podle dohodnutých zásad, pořádaly by se přednášky a diskuze za účasti kulturních a vědeckých elit, duchovních a sociálních pracovníků. Prostřednictvím předešlého působení V. M. Havla ve Svazu československého studentstva a v Ymce bylo Obrodné hnutí provázáno i na světovou křesťanskou federaci (World Student Christian Federation) a touto cestou na prostředí americké.

První báze hnutí zněla: „Pokládáme Krista za projevitele pravého lidství, který nejplnějším způsobem vyjádřil slovem i životem etické myšlenky, které se nezávisle objevily na různých stranách Země, u různých národů v různých dobách, a tím ověřují svůj hluboký smysl

13 Wanatowiczová, Krystyna: *Miloš Havel – český filmový magnát*, s. 37–38.

14 Havel, Václav Maria: *Mé vzpomínky*, s. 129.